

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.122

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.4>

КОРОБЦОВА Н.В.

ДО ПИТАННЯ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ**ON THE ISSUE OF COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE**

Стаття присвячена дослідженню питань компенсації моральної шкоди скрізь призму загального механізму компенсації. Сучасне розуміння «компенсації» є вузько галузевим. В договірних відносинах компенсація сприймається як певний платіж або винагорода за «пасивну» поведінку боржника. В трудових правовідносинах поняття компенсації використовують як синонім слова «допомога». Однак найчастіше компенсація сприймається як один із способів захисту прав – відшкодування збитків та/або моральної шкоди. Дослідження специфіки, особливості благ, які зазнають втрат в результаті завдання немайнової шкоди, доводить, що такий підхід до з'ясування сутності даного інституту є невиправдано вузьким та обмеженим. В усіх перелічених суто галузевих спробах з'ясувати механізм компенсації втрачається загальний підхід до розуміння «compensatio», розроблений в свій час ще римськими юристами, сприйняття її в якості механізму «зрівноваження», досягнення «балансу інтересів» сторін, учасників певних відносин. Іншими словами, компенсаційний механізм цивільного права буде спрацьовувати лише тоді, коли порушені права особи будуть відновлені. А чи всі права піддаються повному відновленню? Безумовно що ні. Така група прав як особисті немайнові повністю позбавлена такої здатності. Гроші, які при цьому сплачуються особі в якості компенсації, не мають на меті повернути втрачені або відновити порушені особисті блага, їх неможна розглядати навіть в якості «еквіваленту душевних страждань», вони є лише певним матеріальним задоволенням для потерпілої особи. А отже, в таких та подібних випадках постає питання лише часткової компенсації шкоди шляхом відшкодування. При цьому розмір та порядок такого відшкодування є доволі складними та не позбавленими суб'єктивного (оціночного) забарвлення. Судові рішення, які засновані на оціночних судженнях, не піддаються науковій перевірці, а тому сприймаються лише як особисте переконання. І хоча судова практика використовує відповідні збірники, тарифні сітки при розрахунку розміру відшкодування моральної шкоди, встановити точний її розмір неможливо, враховуючи особливість благ, які претерпіли негативного впливу.

Ключові слова: *немайнові втрати, відшкодування, збитки, особисті блага, відновлення.*

The article is devoted to the study of issues of compensation for moral damage everywhere through the prism of the general mechanism of compensation. The modern understanding of "compensation" is narrowly sectoral. In contractual relations, compensation is perceived as a certain payment or reward for the "passive" behavior of the debtor. In labor relations, the concept of compensation is used as a synonym for the word "assistance". However, most often compensation is perceived as one of the ways to

© КОРОБЦОВА Н.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) <https://orcid.org/0000-0002-9997-1485>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

protect rights – compensation for losses and/or moral damage. The study of the specifics, the features of the benefits that suffer losses as a result of causing non-pecuniary damage, proves that such an approach to clarifying the essence of this institution is unreasonably narrow and limited. In all the listed purely sectoral attempts to clarify the mechanism of compensation, the general approach to understanding "compensatio", developed in its time by Roman lawyers, its perception as a mechanism of "balancing", achieving a "balance of interests" of the parties, participants in certain relations, is lost. In other words, the compensation mechanism of civil law will only work when the violated rights of a person are restored. And are all rights subject to full restoration? Of course not. Such a group of rights as personal non-property is completely deprived of such ability. The money that is paid to a person as compensation is not intended to return lost or restore violated personal benefits, it cannot even be considered as an "equivalent of mental suffering", it is only a certain material satisfaction for the injured person. Therefore, in such and similar cases, the question arises of only partial compensation for damage through compensation. At the same time, the amount and procedure for such compensation are quite complex and not devoid of subjective (evaluative) coloring. Court decisions that are based on value judgments are not subject to scientific verification, and therefore are perceived only as a personal conviction. Although judicial practice uses relevant collections and tariff scales when calculating the amount of compensation for moral damage, it is impossible to establish its exact amount, taking into account the specifics of the benefits that have been negatively affected.

Key words: *non-pecuniary losses, compensation, damages, personal benefits, restoration.*

Вступ. Компенсація як захисний механізм є складним, багатозначним та збірним поняттям, яке неможливо зводити до жодного із існуючих способів захисту. В окремих видах цивільних правовідносин механізм компенсації має різне змістовне навантаження. Однак об'єднуючим при цьому повинно бути розуміння компенсації скрізь призму дії компенсаційної функції цивільного права, метою якої є відновлення стану потерпілої особи, який існував до порушення, тобто відновлення справедливого балансу інтересів сторін певних правовідносин. Але чи завжди є можливим досягнення цієї справедливості? І хоча ідея справедливості пронизує все приватне право (в тому числі цивільне), знаходить відбиток на всіх його принципах, функціях, механізмах, не завжди цього можливо досягти. Наочним прикладам є сфера немайнових відносин. Особливість благ, які зазнають при цьому втрат, свідчить про необхідність застосування поняття «компенсації» у вузькому розумінні, не як «відновлювального засобу», а як механізму «залагодження» конфлікту між сторонами.

Питання компенсації, механізму її застосування вже давно є предметом досліджень науковців різних галузей права. Проблема полягає в тому, що на сьогодні не існує загального підходу до з'ясування цього механізму. В кожній галузі права (та навіть в межах однієї) існує своє бачення, розуміння «компенсації». Розгляд її скрізь призму компенсаційної функції цивільного права спостерігається в працях С. Приступи. Першим серед дослідників проблему немайнових негативних наслідків проаналізував Б. Лапицький у 1920 р. На особливостях реалізації компенсації в сфері моральної шкоди зосереджують увагу науковці – судді Верховного Суду В. Крат, Д. Луспеник, Р. Лідовець. Запровадження системи тарифів відшкодування моральної шкоди, визначення критеріїв і розмірів відшкодування окремих типів шкоди можна спостерігати в працях М. Бризцького. Однак, незважаючи на проведені науковцями дослідження, проблема компенсації саме немайнової шкоди продовжує існувати і сутність її полягає у необхідності розгляду компенсації шляхом поєднання загального розуміння її як захисного механізму з особливостями тих благ, для захисту яких вона застосовується, що і вимагає окремого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження загального механізму «компенсація» в цивільних правовідносинах та особливостей його реалізації в сфері немайнових відносин.

Результати дослідження. В суспільстві предметом правового регулювання виступають не тільки нормальні економічно «здорові» відносини, побудовані на однакових для всіх учасників правилах та принципах, а й ті, які виникають із конфліктів, аномального розвитку відносин. Одним із засобів врегулювання подібних відносин виступає компенсаційний механізм приватного права, завдяки якому особі надається право свободи обрання інструментарію для захисту своїх прав.

Розуміння «компенсації» в якості певного механізму «залагодження» конфлікту є наслідком діяльності римських юристів (Гая, Павла, Цельса) та має приватноправову природу. Змістом його стала сукупність засобів, інструментів, результатом застосування яких повинно бути досягнення справедливого «балансу інтересів» сторін, учасників певних відносин, оскільки «в усьому, особливо у праві, слід виходити із справедливості» (D.50,17, 90 (Paul., 15 quaest.)) [1]. Таке розуміння «компенсації» сприйнято й сучасними правовими системами. В континентальній системі права це знайшло прояв через обов'язок особи відшкодувати шкоду, реалізація якого повинна привести до відновлення положення постраждалого. Але тут постає питання: чи завжди, отримана в ході відшкодування сума, покриває всі збитки завдані особі? Оскільки тільки повне відшкодування має відновлювальний наслідок, що врешті є досягненням справедливості.

Справедливість та право, так само як право та мораль не завжди «перетинаються» в суспільстві особливо в питаннях захисту прав та інтересів. Хоча «справедливість» як загальна ідея пронизує все приватне право та знаходить відбиток на всіх його принципах, функціях, механізмах та інститутах, однак в окремих відносинах не спрацьовує. Доказом цього є немайнова сфера особи, сам факт вторгнення в її межі, вже свідчить про неможливість її відновлення. Тому розуміння компенсації в якості механізму, здатного відновити справедливий баланс інтересів учасників правовідносин шляхом відшкодування, свідчить про необґрунтовано надмірні можливості «відшкодування» як одного із способів захисту цивільних прав і інтересів та про недоцільність зведення «компенсації» до «відшкодування». Підтримує дану позицію і законодавець [2, ст. 16]. Відсутність компенсації серед загальних способів захисту, закріплених в ст. 16 ЦК України, свідчить про її особливе місце в механізмі захисту, яке не може зводитися до жодного способу, передбаченого положеннями даної статті, та має «збірний» «комплексний» характер. Досягнення мети компенсації в окремих правовідносинах може відбуватися в тому числі й шляхом поєднання декількох способів захисту, передбачених положеннями ст. 16 ЦК України.

На з'ясування механізму «компенсація» звернута увага і в судовій практиці. Так, колегія суддів Другої судової палати КЦС ВС у Постанові від 11.12.2024 р. по справі № 369/3056/21 звертає увагу на тлумачення поняття «compensare», що з латини означає «відшкодувати» або «урівноважувати» та на його сутність в приватному праві, розуміючи в якості «певних дій задля справедливого «урівноваження» майнової чи немайнової втрати (внаслідок, наприклад, завдання шкоди чи припинення повністю або частково певного суб'єктивного права) шляхом сплати особі грошей, як загального еквіваленту всіх цінностей, або передання їй будь-якого майна такого роду, якості та вартості, що дадуть змогу «залагодити» певну втрату» [3]. Цей механізм напряду пов'язаний із компенсаційною функцією приватного права, яка спрямована на відновлення порушених цивільних прав і полягає в наданні таких засобів (зазвичай, грошей), завдяки яким це стало б можливим [3]. Отже, завдяки грошам, як вартісному еквіваленту товарів, робіт, послуг вдається урівноважити баланс інтересів в більшості правовідносин. Таким чином відбувається певне «урівноваження чого-небудь порушеного», що на думку певних науковців і є «компенсація» [4, с. 80]. Однак чи можливо досягти відповідного балансу при порушенні немайнових інтересів сторін? Як витікає із змісту досліджуваної Постанови КЦС ВС, завдяки грошам так само можливо це зробити: «...при завданні шкоди здоров'ю особи – кошти для лікування, протезування, реабілітації тощо; при поширенні неправдивої інформації про особу – її спростування та грошова компенсація моральної шкоди та ін.» [3]. Позиція науковців щодо цього дещо інша. Є всі підстави доєднатися до думки С. Н. Приступи щодо необхідності враховувати ситуації, на які розповсюджуються норми, що містять поняття відшкодування, оскільки вони «є надзвичайно різноманітними і далеко не завжди є можливим реалізувати те, що криється за відшкодуванням на справді» [4, с. 81]. Науковець доходить висновку, що відшкодувати збитки, завдані невиконанням договору, коли розмір заподіяних втрат піддається відносно певній вартісній оцінці, цілком можливо за рахунок заміни на еквівалентну грошову суму. Однак зовсім інша справа, коли мова йде про завдання шкоди у зв'язку зі смертю або каліцтвом особи, моральної шкоди. В таких випадках хоча закон і веде мову про відшкодування, однак здійснити «еквівалентно-вартісну заміну» відповідних благ неможливо. На думку науковця, самі втрати в їх основному прояві (смерть особи) із об'єкта відшкодування взагалі виключаються та їх відшкодування як такого не відбувається, вони замінюються зовсім іншими благами, ніяк не співпадаючими ні по об'єму, ні по призначенню з тими, які втратила постраждала сторона [4, с. 81]. Отже, в таких та подібних випадках компенсація виконує роль лише часткового відшкодування, втрачаючи свою відновлювальну складову.

Дійсно, вести мову про саму можливість відновлення немайнової сфери особи, яка претерпіла певного негативного втручання, недоречно та помилково. Жодна грошова сума нездатна реально компенсувати особі страждання, біль, моральні втрати. Однак стягнення з кривдника певної суми

грошей може надати потерпілій особі відчуття справедливості та деякого додаткового комфорту, що допоможе збалансувати пережиті негаразди [5, с. 5]. При цьому юридичне розуміння самого механізму компенсації моральної шкоди, її розмірів та критеріїв є вельми умовним, та будується на оціночних судженнях, що є виключною компетенцією суду. І тут заслуговує на підтримку думка відомого німецького цивіліста та філософа права Карла Ларенца та його послідовників щодо правової природи таких рішень. Цивілісти звертають увагу на неможливість наукової перевірки судових рішень, заснованих на оціночних судженнях, а тому вони повинні сприйматися лише як особисте переконання людини, яка виносить таке судження [6, с. 7]. Отже, механізм компенсації заподіяної шкоди спрацьовує лише при здатності порушених прав до відновлення, якщо це можливо – досягається його основна мета – захист позитивного права шляхом відновлення. Коли особі завдається моральна шкода, негативні наслідки, які при цьому настають, хоча і ліквідуються за допомогою грошей, але «не виконують функції еквіваленту душевних страждань, а є лише задоволенням, що їх полегшує» [7, с. 133]. Тому у справах щодо компенсації моральної шкоди завжди постають питання з'ясування її критеріїв та розрахунку розміру грошової суми задля отримання «співрозмірного відшкодування в грошовій формі моральної шкоди» [8].

Цивільне законодавство надає лише приблизний перелік можливих втрат, проявів немайнової шкоди [2, ст. 23]. При цьому розмір відшкодування, що входить до предмета доказування, в кожному певному випадку буде залежати від ряду критеріїв, доведених в суді: характеру та обсягу фізичних, психічних страждань; тривалості немайнових втрат та можливості їх відновлення; тяжкості та тривалості змін життя тощо. Орієнтиром для розрахунку виступають, як правило, раніше винесені рішення по схожим справам, а також абстрактні тарифні розрахунки (сітки). При прийнятті рішення щодо розміру компенсації врахуванню підлягають обставини конкретної справи, однак аналіз судової практики свідчить про те, що сума, яку в решті отримає потерпілий, не буде суттєво відрізнятися від тих, які призначаються за аналогічними справами. Виникають питання: як такий підхід відповідає справедливості при вчиненні правосуддя та навіщо враховуються індивідуальні обставини справи, якщо це не впливає на розмір компенсації? Відповідаючи на зазначені питання, буде доречним звернутися до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), аналіз якої свідчить, що Суд, з одного боку, робить наголос на тому, що розмір суми, присудженої за моральну шкоду, у країнах – членах Конвенції не повинен суттєво відрізнятися від розміру, призначеного самим ЄСПЛ у подібних справах, отже, повинні існувати переконливі аргументи для призначення нижчої компенсації або не призначення її взагалі (справа *Sukachov v. Ukraine (2020, §159)* [9]. В той же час Суд вважає, що національній владі надається широка свобода при визначенні розміру відшкодування, оцінка якого проводиться з урахуванням певної правової системи та традицій держави, з урахуванням рівня життя, що призводить до можливості призначити суму в меншому розмірі ніж встановлену ЄСПЛ у аналогічних справах (справа *Shmelev and others v. Russia (2020), § 91*) [10]. При цьому в межах однієї держави сума компенсації по схожим справам не повинна суттєво відрізнятися. Так, в Рішенні по справі *Scipnic v. the Republic of Moldova (2021)* Суд дійшов висновку, що призначена сума за смерть дитини в наслідок медичної халатності, є значно меншою порівняно з тою, яку призначають молдавські суди в інших справах щодо деліктної відповідальності у випадку смерті особи [11]. Отже, неважко побачити, що приймаючи рішення щодо визначення грошової суми в якості компенсації за негативні наслідки немайнових втрат, ЄСПЛ, в першу чергу, вважає за необхідне врахувати ряд критеріїв та обставин, які не мають відношення до індивідуальних обставин справи, починаючи від рівня розвитку держави до з'ясування громадянства потерпілого [5, с. 82]. Але відхилення від ustalених розмірів відшкодування в межах окремої країни, на думку ЄСПЛ, створює загрозу рівності, справедливості та прозорості правосуддя.

Сплата певної грошової суми в якості залагодження конфлікту є лише одним із способів відшкодування моральної шкоди поряд із майном та іншими способами [2, ст. 23]. Навіть сам факт визнання порушення може бути визнаний належним та достатнім для врегулювання питань компенсації немайнової шкоди (Рішення *Аміхалакіоае проти Молдови* [12], Рішення *Білуха проти України* [13]).

Обираючи грошовий спосіб відшкодування, неодмінно постає питання проведення безпосереднього розрахунку розміру заподіяної шкоди. Судова практика свідчить, що суди доволі часто обгрунтовують розмір призначеного відшкодування принципами розумності, добросовісності та справедливості. Однак, перш за все, до уваги повинні братися певні критерії оцінки моральної шкоди, які саме і впливають в решті на розмір отриманого відшкодування. Перелік їх необмежений, в кожній правовій системі він свій і залежить від багатьох факторів, в тому числі

й від мети, яку ставить перед собою суд, визначаючи розмір відшкодування. Основною метою будь-якого відшкодування повинно бути відновлення порушеного положення особи. Отже, як правильно зазначають науковці – «Ця компенсаційна (також *відновна*) функція є основною при відшкодуванні моральної шкоди у більшості європейських правових систем» [5, с. 48]. Оцінки підлягає фізичний біль та страждання, вік потерпілого, погіршення якості життя та строк тривалості таких негативних змін, вина потерпілої особи та заподіювача шкоди, їхнє матеріальне положення тощо. Наукові методики, які використовуються при розрахунку розміру відшкодування можуть бути різні. Одні ґрунтуються на презумпції моральної шкоди – страждань, які повинна відчувати «середня» людина, що вираховується із базисного рівня розміру компенсації за страждання, спричинені заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, що приймається в розмірі 720 мінімальних розмірів зарплати (дохід працюючої людини за 10 років) та розроблений формулі визначення розміру, яка враховує критерії, що повинні прийняти до уваги суд при вирішенні відповідного питання (методика О. Ерделевського); інші – ґрунтуються на оцінці фактичних втрат ресурсів здоров'я та економіки здоров'я (методика В. Кашина) [14].

Висновки. Дослідження питань компенсації моральної шкоди приводить до усвідомлення складності самого механізму компенсації та особливостей його застосування в сферах, пов'язаних з немайновими благами особи. Сплата певної грошової суми в якості компенсації не має на меті повернути втрачені блага, а лише надає особі «відчуття справедливості та деякого додаткового комфорту, що допоможе збалансувати пережиті негаразди» [5, с. 5]. Тому вести мову про буквальне «відновлення порушеного права» в результаті застосування механізму компенсації в сфері немайнових відносин, просто неможливо, оскільки не будь-яке право підлягає відновленню.

Список використаних джерел:

1. Scott S. P. The Civil Law, XI, Cincinnati, 1932. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/D50_Scott.htm (дата звернення: 26.01.2026).
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 01.02.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.02.2026).
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати КІС від 11 грудня 2024 р.: справа № 369/3056/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123949158> (дата звернення: 21.01.2026).
4. Приступа С.М. Понятійна сутність та методологічне значення компенсаційної функції цивільного права. *Проблеми законності*. 1996. Вип. 31. С. 75–84.
5. Бризницький М. Моральна шкода: критерії і розміри відшкодування: наук.-практ. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 136 с.
6. Larenz K., Canaris C.-W. Methodenlehre der Rechtswissenschaft (Springer-Lehrbuch). 3. Aufl. Springer, 1995. URL: https://books.google.com.ua/books?id=DeuNBwAAQBAJ&pg=PR6&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 23.01.2026).
7. Давидова Н. О. Особисті немайнові права : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 160 с.
8. Bundesgerichtshof im namen des volkes, Urteil, 22.03.2022. URL: <https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&Datum=2022&Seite=2&nr=128989&pos=89&anz=727> (дата звернення: 20.01.2026).
9. Sukachov v. Ukraine [2020], no. 14057/17, 30.01.2020. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-200448%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-200448%22]}) (дата звернення: 26.01.2026).
10. Shmelev and others v. Russia [2020], no. 41743/17, 17.03.2020. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-202347%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-202347%22]}) (дата звернення: 26.01.2026).
11. Scripnic v. the Republic of Moldova [2021], no. 63789/13, 13.04.2021. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-209079%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-209079%22]}) (дата звернення: 25.01.2026).
12. Амїхалакіоє проти Молдови [2004], № 60115/00, 20.04.2004. URL: <https://cedem.org.ua/library/sprava-amihalakioe-proty-moldovy/> (дата звернення: 24.01.2026).
13. Білуха проти України [2006], № 33949/02, 09.11.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_272#Text (дата звернення: 24.01.2026).
14. Луспенник Д., Лїдовець Р. Відшкодування моральної шкоди: деякі особливості розгляду цивільних справ. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Lyspenyk.pdf (дата звернення: 24.01.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 06.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026